

SORAQ-BİBLİOQRAFIYA APARATI OXUCULARA KİTABXANA-İNFÖRMASIYA XİDMƏTİNİN ƏSAS BAZASI KİMİ

Azərbaycan Respublikasının müstəqilliyi şəraitində mühüm funksiyaları yerinə yetirən sosial institutlardan cəmiyyəti yeniləşdirmək xəttini fəal müdafiə etmək, vətəndaşların informasiya tələbatlarını daha tam ödəmək, bütün cəmiyyətin mənəvi cəhətdən zənginləşməsinə qayğı göstərmək, fundamental problemlərin həllini əhalini narahat edən cari məsələlərin həlli ilə əlaqələndirməyi bacarmaq tələb olunur. Bu vəzifələrin müvəffəqiyyətlə həllini təmin etmək üçün kitabxanalar elm, təhsil, mədəniyyət, informasiya və təhsil müəssisələri olmaq etibarilə öz işlərini müasir tələblər səviyyəsində qurmağa çalışırlar.

Elmi-texniki tərəqqinin sürətlə artması ilə əlaqədar olaraq indiki dövrdə oxucuların tələbatlarının daha dolğun, operativ və keyfiyyətlə ödənilməsi məsələsi mühüm problemlərdən biri kimi qarşıda durur.

Müasir dövrdə oxuculara göstərilən müxtəlif istiqamətli kitabxana-informasiya xidmətlərinin səmərəli şəkildə yerinə yetirilməsi üçün kitabxanalarda soraq-bibliografiya aparatının daha da təkmilləşdirilməsinə böyük ehtiyac duyulur.

Kitabxanalarda soraq-bibliografiya aparatının yaradılması özünəməxsus müəyyən inkişaf dövrü keçmiş, formalaşmış, illər keçdikcə təkmilləşmiş və kitabxana işinin tərkib hissəsinə çevrilmişdir. Məlum olduğu kimi, tipindən və növündən asılı olmayaraq hər bir kitabxana öz soraq-bibliografiya aparatını yaradır. Bu isə kitabxana-informasiya və bibliografiya xidmətinin səmərəliliyini artırır, onun təşkilinə yaxından köməklik göstərir.

Elmi əsasla təşkil olunmuş soraq-bibliografiya aparatı kitabxananın bütün fəaliyyətinin zəruri əsasıdır. Onun köməkliyi ilə oxuculara kitabxana-informasiya, soraq-bibliografiya, məlumat-bibliografiya və tövsiyə-bibliografiya xidməti həyata keçirilir, kitabxana-bibliografiya biliyi təbliğ edilir, kitabxanaların işçiləri tərəfindən tərtib olunan bibliografik vəsaitlər üçün ədəbiyyat müəyyənləşdirilir.

Soraq-bibliografiya aparatının qarşısında qoyulan ən mühüm tələblərdən biri kitabxanaların fondunu tam əks etdirməkdən və onun məzmununu bir çox baxımdan açmaqdan ibarətdir.

Qeyd etmək lazımdır ki, sovet dövründə kitabxanalar soraq-bibliografiya aparatını yaradarkən ilk növbədə kitabxanalarda aparılan kitabxana-bibliografiya işini qaydaya salan ilk rəsmi sənədə – 1987-ci il martın 18-də SSRİ Mədəniyyət Nazirliyi yanında Dövlət İdarəetmə Komissiyasının qərarı ilə təsdiq edilmiş «SSRİ-də kitabxanaların bibliografik işi haqqında Əsasnamə»yə əsaslanırdı.

Müstəqil dövlətimizdə isə soraq-bibliografiya aparatı 1998-ci ildə Milli Məclisdə qəbul edilmiş «Kitabxana işi haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanunu ilə tənzimlənir (1).

Soraq-bibliografiya aparatının quruluşu bütün kitabxanalarda eyni şəkildə yaradılır. O, kitabxana-bibliografiya işinin təşkili səviyyəsinə uyğunlaşdırılır. Məhz soraq-bibliografiya aparatının köməkliyi ilə kitabxanada bibliografik fəaliyyətin hər iki istiqaməti – bibliografiyalaşdırma və bibliografik xidmət həyata keçirilir. Bu onunla əlaqədardır ki, soraq-bibliografiya aparatı həm ilkin, həm də ikinci məlumat mənbələrini özündə əks etdirir. Soraq-bibliografiya aparatını sadə məlumat mənbələri ilə eyniləşdirmək olmaz. Digər məlumat mənbələrindən soraq-bibliografiya aparatı onunla fərqlənir ki, həmin aparatın köməkliyi ilə verilən məlumatlar operativ, kompleks, tam,

həmçinin digər kəmiyyət və keyfiyyət xarakteristikasına malik olur.

Son illər soraq-bibliografiya aparatının nəzəri məsələləri və təşkili problemələrinə dair tam və ya qismən nəşr olunmuş materiallar göstərir ki, kitabxanaşünaslığın və bibliografiyaşünaslığın digər sahələrində olduğu kimi, bu istiqamətdə də axtarışlar aparılır. Məsələn, tədqiqatçı İ.Q.Morqenşteyn göstərir ki, hər bir kitabxanada soraq-bibliografiya aparatı soraq-bibliografiya işinin bazası və əsas aləti hesab olunur. Arayışların əksəriyyəti, hətta aparatın optimal təşkili zamanı 99%-i soraq-bibliografiya aparatının köməkliyi ilə yerinə yetirilir (6).

Məsələyə bu cür yanaşmaq kitabxanalarda soraq-bibliografiya aparatının fəaliyyət üstünlüklərini bir daha aydın göstərir.

Soraq-bibliografiya aparatının təşkili hər şeydən əvvəl, müasir Azərbaycan cəmiyyətinin daimi məlumat tələbatının ödənilməsi məqsədini daşıyır. Şübhəsiz ki, elmi-metodiki cəhətdən düzgün təşkil olunmuş soraq-bibliografiya aparatı olmadan yüksək səviyyəli kitabxana-bibliografiya xidmətini həyata keçirmək mümkün deyildir. Soraq-bibliografiya aparatının quruluşunun ayrı-ayrı tərkib hissələri sıx qarşılıqlı əlaqəyə malik olmalı və bir-birini tamamlamalıdır. Çünki kitabxananın müxtəlif şöbələri üzrə soraq-bibliografiya aparatının hissələrə ayrılması onun vəhdətini pozur və bibliografik xidməti çətinləşdirir. Soraq-bibliografiya aparatının əsas hissələri bir yerdə, adətən bibliografiya şöbəsinin bilavasitə yaxınlığında yerləşdirilir. Sahəvi şöbələrdə profilə müvafiq əlavə məlumat fondu, kataloqlar və kartotekalar yaradılır və bunlar da kitabxananın vahid soraq-məlumat aparatına daxil olur.

Kitabxananın soraq-bibliografiya aparatı yaradılarkən başqa yerli kitabxanaların (elmi-texniki, ali məktəb, muzey və başqaları) soraq-bibliografiya aparatının vəziyyətini nəzərə almaq lazımdır. Universal kitabxana onların so-

raq-bibliografiya aparatını tamamilə təkrar etməməlidir. Bununla əlaqədar olaraq Azərbaycan Respublikası Mədəniyyət Nazirliyi M.F.Axundov adına Milli Kitabxana ilə birlikdə soraq-bibliografiya aparatına dair dəqiq vəzifə bölgüsü haqqında xüsusi əsasnamə və başqa nizamlayıcı sənədlər işləyib hazırlamalıdır.

Müxtəlif tipli kitabxanalarda soraq-bibliografiya aparatının həcmi onun tərkibi və konkret təkmilləşdirilməsi heç də eyni deyil. Belə ki, çoxmilyonlu kitab fonduna, yüz minlərlə oxucuya, mürəkkəb və geniş daxili quruluşa malik mühüm kitabxanaların və kiçik kütləvi (rayon, şəhər, kənd) kitabxanalarının soraq-bibliografiya aparatını bir-biri ilə müqayisə etmək olmaz.

Əgər respublika və mərkəzi rayon kitabxanalarının soraq-bibliografiya aparatı universal xarakterə malikdirsə, xüsusi kitabxanalarda o, əsas etibarilə müəyyən və ya bir neçə qohum, yaxın olan bilik sahələri üzrə ədəbiyyatı əks etdirir.

MKS şəraitində mərkəzi kitabxananın xidmət etdiyi rayonun profili, xüsusiyyəti və onun oxucu kontingenti soraq-bibliografiya aparatının məzmununa və tərkibinə təsir göstərir. Sənaye və kənd təsərrüfatı istehsalının bu və ya digər sahəsinin inkişafı üstünlüyü ölkədə və şəhərdə iri müəssisələrin, elmi və elmi-tədqiqat idarələrinin və təşkilatlarının, ali və orta ixtisas təhsili müəssisələrinin mövcudluğu soraq-bibliografiya aparatında əlaqədar mövzular üzrə ədəbiyyatın daha dolğun açılması, xüsusi kartotekalar yaradılması, məlumat fondunun profil üzrə komplektləşdirilməsi zəruriliyini müəyyən edir.

Fondun həcmindən, kitabxanaların tipindən və profilindən asılı olmayaraq onun soraq və bibliografiya aparatının tərkibinə aşağıdakı əsas hissələr daxildir:

1. Soraq və bibliografik nəşrlər fondu;
2. Kataloq və kartoteka sistemi;

Kitabxananın soraq-biblioqrafiya aparatının soraq-biblioqrafik nəşrlər fondu hissəsinə bunlar daxildir:

1. Əsas və direktiv xarakterli materiallar;
2. Soraq-məlumat və biblioqrafik nəşrlər (5).

Birinci qrupa Azərbaycan xalqının ümummilli lideri Heydər Əliyevin əsərləri, müstəqil dövlətimizin rəsmi sənədləri, görkəmli ictimai-siyasi xadimlərin əsərləri aiddir.

Bu baxımdan adları göstərilən əsərlər məlumat fondunda toplanılmalıdır. Ümummilli liderimiz Heydər Əliyevin 10 cildlik «Müstəqillik yollarında» çoxcildliyi, «Müstəqilliyimiz əbədidir» çoxcildliyi, «Heydər Əliyev: Biblioqrafik məlumat kitabı», Heydər Əliyevin əsərlərinin əsas mövzu məcmuələri və s.

Dövlət sənədlərindən Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin keçirdiyi müşavirələrin, iclasların materialları, dövlət sənədlərinin, o cümlədən Milli Məclisin və Nazirlər Kabinetinin əsas mövzu məcmuələri, dövlət sənədlərinin mühüm ümumi və cari nəşrləri məlumat fondunda olmalıdır. Bununla yanaşı, Azərbaycan Demokratik Respublikasının və müstəqil dövlətimizin görkəmli xadimlərinin seçilmiş əsərlərinin, mövzu məcmuələrinin əsas nəşrləri də məlumat fondunda öz əksini tapmalıdır.

M.F.Axundov adına Azərbaycan Milli Kitabxanasında soraq-biblioqrafiya aparatının soraq-biblioqrafik nəşrlər fondu hissəsində öz əksini tapmış əsas və direktiv xarakterli materiallar məqsədəuyğun şəkildə qruplaşdırılaraq yerləşdirilmişdir. Belə ki, burada ümummilli liderimiz Heydər Əliyevin 1995-ci ildən etibarən nəşr edilməyə başlamış «Müstəqillik yollarında» və «Müstəqilliyimiz əbədidir» çoxcildlikləri, həmçinin «Heydər Əliyev və Azərbaycan dövlətçiliyi», «Heydər Əliyev və Azərbaycan dili», «Heydər Əliyev və Azərbaycan diplomatiyası», «Heydər Əliyev və Azərbaycan diasporu», «Heydər Əliyevin aforizmləri», «Heydər Əliyev: Biblioqrafik məlumat kitabı» və digər əsərlər mühüm yer tutur.

Fondun ikinci hissəsini təşkil edən soraq ədəbiyyatı öz xarakterinə, tipinə və mövzusunə görə olduqca müxtəlifdir. Buraya ensiklopediyalar, ensiklopedik lüğətlər, ümumi və xüsusi məlumat materialları, lüğətlər, ünvan kitabları, təqvimlər və s. daxildir. Məlumat nəşrləri faktiki materiallarla, rəqəm göstəriciləri ilə, statistika məlumatları ilə zəngin olduğuna görə oxucuların faktoqrafik sorğularının ödənilməsində əvəzsiz mənbə rolunu oynayır.

Məsələn, M.F.Axundov adına Azərbaycan Milli Kitabxanasının məlumat-biblioqrafiya şöbəsi oxucuların kitabla əlaqədar olan bütün sorğularına cavab verir, onları maraqlandıran mövzulara dair ədəbiyyatın seçilməsinə kömək edir. Oxucuların müxtəlif sorğularına cavab vermək üçün şöbənin nəzdində zəngin məlumat-biblioqrafiya aparatı təşkil edilmişdir. Şöbə biblioqrafik göstəricilər tərtib etmək və respublikamızın başqa kitabxanalarına biblioqrafiya sahəsində metodik yardım göstərməklə məşğuldur. Oxucular kitabla əlaqədar olan müxtəlif sorğuları kitabxanaya gəlmədən də telefon vasitəsi ilə və ya kitabxananın İnternetdə açılmış veb-saytı vasitəsi ilə ala bilərlər (7).

Hazırda M.F.Axundov adına Azərbaycan Milli Kitabxanasının məlumat-biblioqrafiya şöbəsinin 50 mindən çox müxtəlif biblioqrafik məxəzləri – ensiklopediya, salnamə, lüğət, göstərici və s. kimi nəşrləri əhatə edən xüsusi fondu, Azərbaycan, rus və ingilis dillərində ədəbiyyatı əhatə edən zəngin kartotekaları vardır. Həmin kartotekalar içərisində «Azərbaycanşünaslıq» kartotekası xüsusi yer tutur (7).

Qeyd etmək lazımdır ki, soraq-biblioqrafiya aparatının tərkibinə daxil olan kataloq və kartotekalar sistemi də mühüm əhəmiyyətə malikdir.

Kitabxana kataloqları kitabxananın fondunu ən müxtəlif baxımdan açır, soraq və məlumat-biblioqrafiya işində onlardan geniş istifadə olunur. Kataloqlar istiqamətlərinə (oxucu və xidmət), fondu əhatə etmələrinə (baş, birləşmiş, mərkəzi, fondun ayrı-ayrı hissələri üzrə), materialla-

rın qruplaşdırılmasına (əlifba, sistemli, predmet, nömrələrlə), əks etdirdiyi nəşrlərin növlərinə (kitab, dövrü nəşrlər, xəritələr, not əsərləri, standartlar və s.) görə növlərə ayrılır.

Əlifba kataloqları müəyyən müəllifin kitablarını, bu və ya digər təşkilatın buraxdığı çap əsərlərini meydana çıxarmağa və ya başqa əsərin hansı nəşrinin kitabxanada olduğunu müəyyənləşdirməyə imkan verir.

Sistemli kataloqlarda materiallar ədəbiyyatın iyerarxiya təsnifat sistemi əsasında bilik, elm sahələri və elmi fənlər üzrə qruplaşdırılır.

Predmet kataloqları nisbətən dar, xüsusi mövzular və problemlər üzrə ədəbiyyatın tez tapılmasına imkan yaradır.

Birləşmiş kataloqlar oxuculara soraq-biblioqrafiya xidmətinin imkanlarını xeyli genişləndirir. Onlar ölkənin və ya muxtar respublikanın bir neçə kitabxanasının fondunda olan sənədləri əks etdirir.

Kitabxanaların məlumat-biblioqrafiya aparatının mühüm hissəsi qəzet və jurnalların, nəşri davam edən materialların və məcmuələrin məzmununu analitik qaydada açan kartotekalardan ibarətdir.

Kartotekalar öz xarakterlərinə və məzmunlarına görə universal, mövzu, xüsusi və diyarşünaslıq kartotekalarına bölünür. Kitabxananın biblioqrafik kartoteka sistemində məqalələrin universal kartotekası əsas rol oynayır. Burada kitabxananın müxtəlif oxucu kateqoriyalarını maraqlandıran bütün bilik sahələri üzrə dövrü mətbuat materialları haqqında məlumat maksimum operativliklə əks olunur.

Kartoteka əvvəllər başlıca olaraq Azərbaycan Dövlət Kitab Palatasının jurnal və qəzet məqalələrinə dair buraxdığı çap kartoçkalı komplektləri əsasında yaradılırdı.

Mövzu kartotekası daha aktual problemlərə və məsələlərə dair çap əsərlərini əks etdirir. Məsələn, bu baxımdan hazırda M.F.Axundov adına Azərbaycan Milli Kitabxanasının məlumat-biblioqrafiya şöbəsində Azərbaycan Respublikası Prezidentinin yanında keçirilmiş müşavirələrin mate-

rialları, xalq təsərrüfatının və sənayenin inkişafına dair proqramlarla bağlı dövlət başçısının müxtəlif fərman və sərəncamları, mədəni-maarif sistemində çalışanlara köməklik və başqa bu kimi məsələlər üzrə mövzu kartotekası yaradılmış və oxucuların istifadəsinə verilmişdir (8).

Məlum olduğu kimi, təkcə kitabxana kataloqlarından, universal və mövzu kartotekalarından istifadə etməklə oxucuların heç də bütün sorğularını ödəmək mümkün deyil. Ona görə də xüsusi biblioqrafik kartotekalar da tərtib edilir ki, onlara da resenziyalar kartotekası, bədii ədəbiyyatın sərbəst kartotekası, şəxsi kartoteka, xüsusi növ nəşrlərin (çap qrafiklərinin, not əsərlərinin, xəritə materiallarının) kartotekası aiddir.

Şəxsi kartoteka şəxsi rubrikalarda ictimai, dövlət, hərbi xadimlərin, elm, texnika, mədəniyyət, incəsənət xadimlərinin, istehsalat qabaqcıllarının və başqalarının həyat və yaradıcılığı ilə əlaqədar olan çap materiallarını komplektləşdirir.

Diyarşünaslıq kartotekaları ölkənin (rayonun, şəhərin) hərtərəfli öyrənilməsinə, onun sosial, iqtisadi və mədəni inkişafında dövlət və təsərrüfat fəallarına kömək göstərilməsinə xidmət göstərir.

Soraq-biblioqrafiya aparatının mühüm tərkib hissələrindən biri də ödənilmiş arayışlar fondudur. Ödənilmiş arayışlar fondu mütəxəssislər, təşkilatlar və idarələr tərəfindən kitabxanaya daxil olan mürəkkəb mövzu sorğularının yerinə yetirilməsində xüsusi rol oynayır. Belə sorğulara cavablar yazılı şəkildə yerinə yetirilir və çox hallarda ədəbiyyatın geniş mövzu siyahısından ibarət olur.

Ümumiyyətlə, kitabxana-biblioqrafiya biliklərinin təbliği, yəni oxuculara məlumat nəşrlərindən, kataloq və kartotekalardan sərbəst istifadəsinin öyrənilməsi məqsədi daşıyan bütün proseslər soraq-biblioqrafiya aparatı ilə bilavasitə əlaqədardır.

Kitabxana təcrübəsi göstərir ki, yalnız təcrübəli biblioqrafların köməyi ilə soraq-biblioqrafiya aparatı daha əhatəli, səmərəli təşkil olunur və oxucular onlara daha çox müraciət edirlər.

Hazırda biblioqrafik fəaliyyətdə soraq-biblioqrafiya aparatının rolunu yüksəltmək, oxuculara xidmət işinin təşkilində ondan daha səmərəli istifadə etməyin optimal yollarını müəyyənləşdirmək əsas vəzifələrdəndir.

ƏDƏBİYYAT

1. «Kitabxana işi haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanunu // *Kitabxanaşünaslıq və biblioqrafiya*. – 1999. – №1. – S. 3-18.

2. Xələfov A.A. *Kitabxanaşünaslığa giriş: Dərslik. II hissə*. – B.: Bakı Universiteti Nəşriyyatı, 2001. – 400 s.

3. İsmayılov X.İ. *Kitabxana işinin idarə edilməsinin metodiki və təşkilati məsələləri: Dərs vəsaiti*. – B., 1995. – 96 s.

4. Фононов Г.П. Информационную и справочно-библиографическую работу централизованных систем – на новый уровень // *Сов. библиография*. – 1981. – С. 39-52.

5. Mərkəzləşdirilmiş kitabxana sistemlərinin təşkili və idarə edilməsi məsələləri: *Məqalələr məcmuəsi / M.F.Axundov adına ADK*. – B., 1979. – 78 s.

6. Моргентштейн И.Г. *Справочно-библиографический аппарат библиотеки / Сов. библиография*. – 1982. – №2. – С. 22-32.

7. M.F.Axundov adına Azərbaycan Milli Kitabxanasının 2005-ci il hesabatı.

8. M.F.Axundov adına Azərbaycan Milli Kitabxanasının məlumat-biblioqrafiya şöbəsinin sənədlər qovluğu.

СПРАВОЧНО-БИБЛИОГРАФИЧЕСКИЙ АППАРАТ КАК ОСНОВНАЯ БАЗА ПО БИБЛИОТЕЧНО- ИНФОРМАЦИОННОМУ ОБСЛУЖИВАНИЮ ЧИТАТЕЛЯМ

РЕЗЮМЕ

В статье рассматриваются этапы развития и современное состояние справочно-библиографического аппарата библиотеки. Автор статьи доказывает, что справочно-библиографический аппарат библиотеки является необходимой основой всей библиографической деятельности библиотеки, с его помощью осуществляется справочное, информационно-библиографическое и рекомендательно-библиографическое обслуживание читателей.